

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ІМЕНІ В.М.КОРЕЦЬКОГО

01001, Україна, м. Київ
вул. Трьохсвятительська, 4
тел. (044) 278 5155
факс (044) 278 5474
E-mail: idpnanu@gmail.com

NATIONAL
ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
KORETSKY INSTITUTE
OF STATE AND LAW

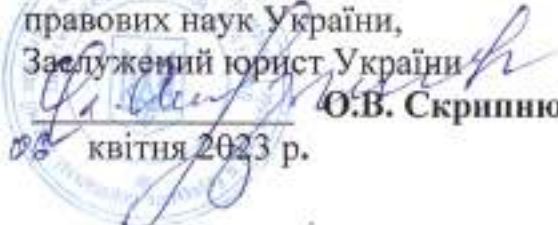
4, Trjohsvjateljtska st.,
01001, Kyiv, Ukraine
tel. (044) 278 5155
fax (044) 278 5474
E-mail: idpnanu@gmail.com

06.04.23 № 126/66-е

на № б/н від 08.02.2023 р.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Директор Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України,
Заслужений юрист України

О.В. Скрипнюк

06 квітня 2023 р.

ВИСНОВОК

науково-правової експертизи

щодо доктринального тлумачення та застосування окремих норм і положень законодавства України, виконаної відповідно до звернення зборів суддів Полтавського районного суду Полтавської області на підставі Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу»

I. Зміст клопотання. Питання, поставлені на вирішення науково-правової експертизи.

До Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України на підставі Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» та у відповідності до рішення зборів суддів Полтавського районного суду Полтавської області від 08 лютого 2023 р. від голови Полтавського районного суду Полтавської області **Богомолової Лариси Вікторівни** (далі – **Замовник**) надійшло звернення (вх. № 126/21-е від 08 лютого 2023 р.) із проханням провести науково-правову експертизу щодо доктринального тлумачення та застосування окремих норм законодавства України, які пов'язані із можливістю судами здійснювати правосуддя під час військової агресії російської федерації проти України.

Зі змісту звернення вбачається, що предметом дослідження є питання зміни та відновлення територіальної підсудності цивільних і кримінальних справ в умовах воєнного стану. Зокрема йдеться, що у зв'язку з неможливістю судами здійснювати правосуддя в умовах воєнного стану розпорядженням Голови Верховного Суду від 08 березня 2022 р. № 2/0/9-22 згідно із ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» змінено територіальну

підсудність судових справ, а саме Харківського районного суду Харківської області (далі – Харківський районний суд) на Полтавський районний суд Полтавської області (далі – Полтавський районний суд).

Із переданих Харківським районним судом до Полтавського районного суду 3 591 справ розподілене 1 502 справи, а загальна кількість справ у 2022 році становить 8 748 справ на склад суддів, що нараховує 7 суддів.

Розпорядженням Голови Верховного Суду від 17 листопада 2022 р. № 65 із 23 листопада 2022 р. відновлено територіальну підсудність судових справ Харківського районного суду..

Станом на 17 листопада 2022 р. з об'єктивних причин нерозподіленими залишено 2 059 справ, які зареєстровані в системі Д-3 за конкретно визначеним суддею Харківського районного суду.

На основі наданих матеріалів поставлено **наступні питання**, які необхідно вирішити під час проведення науково-правової експертизи:

1. Чи є підсудними у розумінні процесуального закону та підлягають прийняттю до провадження суддями Полтавського районного суду Полтавської області справи (цивільні, кримінальні та інші), які були передані Харківським районним судом Харківської області та перебували у провадженні суддів цього суду, проте не були зареєстровані та розподілені між суддями після відновлення роботи Харківського районного суду із 23 листопада 2022 р.?

2. Чи підлягає передана до іншого суду справа, яка не розподілена між суддями та входить до залишку нерозподілених справ, поверненню у разі відновлення роботи суду?

3. Чи є законні підстави реєструвати нерозподілені справи Полтавським районним судом після відновлення роботи Харківського районного суду, що зареєстровані Харківським районним судом за конкретно визначеним суддею та яким справа прийнята до провадження?

4. Чи буде порушенням права особи на доступ до правосуддя у цивільному, кримінальному судочинстві тощо відповідно до вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо розгляду справи іншим судом після відновлення роботи суду, до якого надійшла вказана справа за належною підсудністю?

5. Чи сприятимуть дотриманню прав громадян та строків розгляду продовження раніше визначених суддею справ, які перебували у його провадженні, після відновлення роботи суду?

II. Юридичні підстави для проведення науково-правової експертизи:

лист Замовника (вх. № 126/21-е від 08 лютого 2023 р.);

згода Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України на проведення науково-правової експертизи та її договірна вартість, що згідно із ч. 2 ст. 638 Цивільного кодексу України вважається укладенням відповідного цивільно-правового договору (угоди);

Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 р. № 51/95-ВР (із змінами, внесеними згідно із Законами України);

Статут Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України (у частині повноважень на проведення науково-правових експертиз);

наказ Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2004 р. № 12 «Про проведення державної акредитації фізичних та юридичних осіб на право проведення наукової та науково-технічної експертизи» (пункт 3.2 – у частині повноважень установ та організацій Національної та галузевих академій наук України на здійснення спеціалізованої експертної діяльності без додаткової акредитації, на підставі статутних положень, якими така діяльність передбачена);

постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними науковими установами» від 28 липня 2003 р. № 1180 (п. 4).

Нормативну базу для проведення дослідження (експертизи) становить Закон України «Про наукову та науково-технічну експертизу» (далі – Закон).

Відповідно до ст. 1 Закону наукова і науково-технічна експертиза – це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів.

Зміст науково-правового дослідження відображає наукові (доктринальні) погляди автора (авторів) на правові норми, процеси і явища.

Згідно із ст. 2 Закону основними завданнями наукової і науково-технічної експертизи є: об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів експертизи; перевірка відповідності об'єктів експертизи вимогам і нормам чинного законодавства; оцінка відповідності об'єктів експертизи сучасному рівню наукових і технічних знань, тенденціям науково-технічного прогресу, принципам державної науково-технічної політики, вимогам екологічної безпеки, економічної доцільності; аналіз рівня використання науково-технічного потенціалу, оцінка результативності науково-дослідних робіт і дослідно-конструкторських розробок; прогнозування науково-технічних, соціально-економічних і екологічних наслідків реалізації чи діяльності об'єкту експертизи; підготовка науково обґрунтованих експертних висновків.

Науково-правовий експерт готує висновок на підставі документів, наданих Замовником, і не несе відповідальності за повноту цих документів та їх достовірність. У разі використання іноземних джерел їх переклад забезпечується Заявником, який несе відповідальність за достовірність такого перекладу.

III. У процесі проведення науково-правової експертизи системно проаналізовані наступні нормативно-правові акти, узагальнення судової практики, а також спеціальні, наукові й юридичні джерела з питань, винесених на вирішення науково-правової експертизи, зокрема:

Конституція України.

Кримінальний процесуальний кодекс України.

Цивільний процесуальний кодекс України.

Закон України «Про судоустрій та статус суддів».

Закон України «Про правовий режим воєнного стану».

Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції».

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Рішенні Конституційного Суду України від 22 червня 2004 року № 13-рп/2004.

Розпорядження Голови Верховного Суду від 08 березня 2022 року № 2/0/9-22 «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану».

Розпорядження Голови Верховного Суду від 17 листопада 2022 року № 65 «Про відновлення територіальної підсудності судових справ окремих судів м. Харкова та Харківської області».

Лист Міністерства юстиції України від 30 січня 2009 року № Н-35267-18.

Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, затвердженої наказом Державної судової адміністрації України від 20 серпня 2019 року № 814.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

Єдиний державний реєстр судових рішень // <http://reyestr.court.gov.ua/>.

Вітчизняна судова практика (постанови Верховного Суду – за текстом).

Практика Європейського суду з прав людини (за текстом).

Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.

Андронов І.В. Підсудність цивільних справ в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 1(42). С. 27-32.

Моїсеєнко Д.М. Цивільне судочинство: доступ в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. Вип. 71. С. 366–369.

Задорожна А.П. Підсудність у цивільному процесі України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 // *Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України*. Київ, 2018. 250 с.

Руденко О.А. Зміна територіальної підсудності справ як підстава для їх передачі іншому суду у цивільному судочинстві. *Право та державне управління*. 2022, № 4. С. 42-47.

Дяченко С.В. та Зборовська Н.О. Принцип розумних строків у цивільному судочинстві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 110-113.

Застереження. Відповідальність за автентичність та достовірність наданої експертам інформації покладається на Замовника.

IV. Опис науково-правового експертного дослідження.

По першому питанню: Чи є підсудними у розумінні процесуального закону та підлягають прийняттю до провадження суддями Полтавського районного суду Полтавської області справи (цивільні, кримінальні та інші), які були передані Харківським районним судом Харківської області та перебували у провадженні суддів цього суду, проте не були зареєстровані та розподілені між суддями після відновлення роботи Харківського районного суду із 23 листопада 2022 р.?

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон № 1402-VIII від 02.06.2016) судоустрій будується за принципами *територіальності*, спеціалізації та інстанційності (ч. 1). Найвищим судом у системі судоустрою є Верховний Суд (ч. 2). Систему судоустрою складають: 1) *місцеві суди*; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд (ч. 3). Для розгляду окремих категорій справ відповідно до цього Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди (ч. 3).

За нормами ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» *місцевими загальними судами* є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди.

Місцевий суд є судом першої інстанції і здійснює правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом. Місцеві загальні суди розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом (ч.ч 1, 2 ст. 22 Закону № 1402-VIII від 02.06.2016).

У *рішенні Конституційного Суду України від 22.06.2004 № 13-рп/2004* у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини другої статті 16 Дисциплінарного статуту прокуратури України, затвердженого Постановою Верховної Ради України «Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України» (справа про Дисциплінарний статут прокуратури) зазначено, що «Відповідно до пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України **судочинство визначається виключно законом**. За своїм змістом *судочинство включає* в себе, зокрема, *підсудність*, тобто встановлення повноважень судів системи судів загальної юрисдикції та процесуальних строків, строків звернення, оскарження до суду рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. У контексті наведеного конституційного положення Закон України «Про судоустрій України» передбачає, що місцеві суди здійснюють розгляд по першій інстанції справ, віднесених до їх підсудності процесуальним законом...Отже, підсудність справ, а також строки звернення до суду повинні визначатися виключно законом і не можуть встановлюватися іншими актами, у тому числі постановою Верховної Ради України».

За приписами ст. 32 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) **територіальна підсудність** означає, що кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення. У разі якщо було вчинено кілька кримінальних правопорушень, кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено більш тяжке правопорушення, а якщо вони були однаковими за тяжкістю, - суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено останнє за часом кримінальне правопорушення. Якщо місце вчинення кримінального правопорушення встановити неможливо, кримінальне провадження здійснюється судом, у межах територіальної юрисдикції якого закінчено досудове розслідування.

З 2014 року в Україні триває збройна агресія російської федерації, яка з 24 лютого 2022 року переросла у повномасштабну війну. У зв'язку з наведеними обставинами Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України № 2102-IX від 24.02.2022, на всій території України введено воєнний стан, який неодноразово продовжений відповідними Указами Глави держави та діє до цього часу.

З початку цієї війни під тимчасовою окупацією перебували окремі території України, що виключало на них відправлення правосуддя з об'єктивних причин.

Зі змісту ст. 64 Конституції України випливає, що **конституційні права людини і громадянина на судовий захист не можуть бути обмежені**, навіть в умовах воєнного стану.

Відповідно до ст. 12-2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в умовах правового режиму воєнного стану суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України (ч. 1). Повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією України, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені (ч. 2).

У зв'язку з цим Законом України № 2112-IX від 03.03.2022 внесено зміни до ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з яким наведена норма викладена у такій редакції: «У разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також **підставою для передачі усіх**

справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється».

Згідно із ч. 1 ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у разі неможливості здійснення правосуддя судами, розташованими на тимчасово окупованих територіях, територіальна підсудність судових справ, що розглядаються у таких судах, визначається в порядку, передбаченому ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Справи, що перебувають у провадженні судів, розташованих на тимчасово окупованих територіях, розгляд яких не закінчено ухваленням судового рішення, передаються іншим судам відповідно до встановленої законом підсудності, з урахуванням положень ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», протягом двадцяти робочих днів з дня встановлення такої підсудності або в інший розумний строк.

Керуючись цими нормами та враховуючи неможливість судами здійснювати правосуддя під час воєнного стану, розпорядженням Голови Верховного Суду від 08 березня 2022 р. № 2/0/9-22 «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану» змінено територіальну підсудність судових справ, а саме Харківського районного суду на Полтавський районний суд.

Із звернення Замовника вбачається, що на підставі цього розпорядження 04.04.2022 до Полтавського районного суду із Харківського районного суду передано 3 591 (три тисячі п'ятсот дев'яносто одна) справа, які є не розглянутими, починаючи з 2010 року та різними за формою судочинства.

Щодо визначення територіальної підсудності кримінальних проваджень (справ) згідно із розпорядженням Голови Верховного Суду від 08 березня 2022 р. № 2/0/9-22 слід зазначити наступне.

У 2014 році Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» № 1631-VII від 12.08.2014 КПК України доповнено Розділом IX-1 «*Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції*», а ст. 615 КПК України у попередній редакції передбачала тільки делегування прокурору окремих повноважень слідчого судді.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14.04.2022 № 2201-IX назва розділу IX-1 цього Кодексу викладена у такій редакції: «*Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану*». Також змінена назва ст. 615 КПК України на «*Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану*» та зміст цієї статті. Отже, законодавець акцентувався на специфіці кримінальної процесуальної діяльності в умовах саме цього особливого правового режиму.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» **воєнний стан** – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Дія правового режиму воєнного стану обумовлює й особливості дії норм КПК України у просторі та часі.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 КПК України **кримінальне провадження на території України здійснюється з підстав та в порядку, передбачених цим Кодексом**, незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення.

Водночас територіями, на які поширюються норми розділу IX-1 «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» КПК України, є місцевості із правовим режимом воєнного стану, включаючи окремі місцевості Харківської області, які були тимчасово окуповані та на яких відбувалися бойові дії.

Положення ч. 9 ст. 615 КПК України **встановлюють спеціальні правила територіальної підсудності кримінальних проваджень під час дії воєнного стану**: обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються та розглядаються судами, в межах територіальної юрисдикції яких закінчено досудове розслідування, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – **найбільш територіально наближеним до нього судом, що може здійснювати правосуддя, або іншим судом, визначеним у порядку, передбаченому законодавством**.

У абз. 2 ч. 9 ст. 615 КПК України зазначається, що відповідні правила спеціальної територіальної підсудності кримінальних проваджень **не поширюються на кримінальні провадження, обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності в яких скеровано до суду до моменту введення воєнного стану та набрання чинності цією частиною**.

У ситуації, яка склалася у зв'язку із вторгненням російської федерації на територію України, зазначене правове положення на законодавчому рівні **не врегульовано** та має **колізійний характер** з огляду на наступне. *По-перше*, воєнний стан на всій території України оголошений 24 лютого 2022 року, проте ч. 9 ст. 615 КПК України набрала чинності з 01 травня 2022 року. *По-друге*, кримінальний процесуальний закон не має зворотної сили в часі, тому

відповідна *норма поширюється тільки на ті кримінальні провадження, обвинувальні акти*, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, *що скеровані до суду після 01 травня 2022 року*.

Отже, підсудність кримінальних проваджень (справ), що перебували в місцевих судах з моменту введення воєнного стану до 01 травня 2022 року, визначена підзаконним актом-розпорядженням Голови Верховного Суду від 08 березня 2022 р. № 2/0/9-22, виданого на основі ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Відповідно до ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу, Закону України «Про міжнародне приватне право», законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1). Провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи (ч. 3).

Законодавство, відповідно до якого суд вирішує цивільні справи, передбачено ст. 10 ЦПК України. Зокрема, якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого - суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права) (ч. 9).

На відміну від КПК України, територіальна юрисдикція (підсудність) цивільних справ передбачена ст.ст. 26-32 ЦПК України, проте саме *в умовах воєнного стану та на тимчасово окупованій території спеціальних правил визначення підсудності* зазначеної категорії справ **цим Кодексом не встановлено**.

Аналіз наведених положень законодавства України вказує, що у зв'язку із неможливістю здійснення правосуддя Харківським районним судом та припиненням його роботи на час військових дій (тимчасової окупації території) *єдиним нормативно-правовим актом, яким врегульована територіальна підсудність цивільних справ* та згідно з яким 04.04.2022 до Полтавського районного суду передані такі справи, є *розпорядження Голови Верховного Суду від 08 березня 2022 р. № 2/0/9-22*, видане на основі ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Водночас таких *змін до ЦПК України не внесено, що не узгоджується із вимогами ч. 1 ст. 22* Закону України «Про судоустрій і статус суддів», оскільки цією нормою передбачено, що місцевий суд здійснює правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом, а також положеннями ч. 1 ст. 8 цього Закону, якими передбачено, що ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом.

Аналіз наведених обставин дає підстави для висновку, що в умовах воєнного часу присутні розбіжності або суперечності (юридичні колізії) між

нормативно-правовими актами у сфері правового регулювання інституту територіальної підсудності (юрисдикції) справ, які розглядаються місцевими загальними судами.

Слід додати, що згідно із ч. 3 ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють *на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах*, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів. Проте практичну реалізацію щодо визначення підсудності судових справ наведена норма не містить.

Згідно із розпорядженням Голови Верховного Суду від 17 листопада 2022 року № 65 «Про відновлення територіальної підсудності судових справ окремих судів м. Харкова та Харківської області» відновлено територіальну підсудність судових справ також Харківського районного суду Харківської області, змінену розпорядженнями Голови Верховного Суду від 08 березня 2022 року № 2/0/9-22.

Проте на законодавчому рівні, у тому числі нормами процесуальних законів не врегульованою залишається проблема щодо визначення територіальної підсудності справ, віднесених до юрисдикції місцевих судів, після деокупації окремих територій України.

Слід вказати, що у зв'язку з проведенням *антитерористичної операції на територіях частини Донецької та Луганської областей* прийнято Закон України від 12.08.2014 № 1632-VIII «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції», яким визначалися заходи правового реагування в районі проведення антитерористичної операції і спрямований на забезпечення доступу громадян та юридичних осіб до суду.

Оскільки неможливо було здійснювати правосуддя окремими судами на таких територіях зміна територіальної підсудності судових справ, підсудних розташованим у районі проведення антитерористичної операції таким судам, так само визначалася відповідними розпорядженнями Головою Верховного Суду.

Водночас цим Законом передбачено визначення територіальної підсудності справ у разі зміни меж району або завершення антитерористичної операції. Зокрема, у ч. 1 ст. 3 зазначено, що в разі відновлення належних умов діяльності місцевих судів, апеляційних судів, які знаходяться в районі, де проводилася антитерористична операція Голова Верховного Суду видає розпорядження про відновлення роботи відповідного суду. За приписами ч. 2 ст. 3 визначення територіальної підсудності справ, розгляд яких розпочинається після видання Головою Верховного Суду розпорядження про відновлення роботи місцевого, апеляційного суду у зв'язку із зміною меж району або завершенням антитерористичної операції, здійснюється без урахування положень цього Закону.

Із цього виходить, що територіальна підсудність справ, які розглядаються місцевими, апеляційними судами за наявності умов і можливості для

відправлення правосуддя у разі зміни меж району або завершення антитерористичної операції, *визначається процесуальними законами (кодексами) відповідної форми судочинства.*

Проте в умовах воєнного стану постає питання щодо здійснення правосуддя після відновлення конституційного ладу України на раніше окупованих територіях, у тому числі підсудності місцевим загальним судам справ, адже процесуальні закони, зокрема кримінального й цивільного судочинства, а також інші закони не містять відповідних положень.

Отже, в наявності з наведеної проблеми існують прогалини в чинному законодавстві, *які можливо, хоча б тимчасово, усунути шляхом застосування аналогії закону, на кшталт Закону України від 12.08.2014 № 1632-VIII «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції», або аналогії права.*

У теорії права прогалини в нормативно-правових актах – це повна або часткова відсутність законодавчої регламентації певних суспільних відносин, що перебувають у сфері правового регулювання. Прогалина є *відсутністю або неповнотою нормативно-правових приписів*, необхідних для вирішення конкретного випадку (казусу). Іншими словами, йдеться про дефіцит для вирішення наявної проблеми такого нормативного припису, який за його змістом (навіть при найбільш широкому розумінні) підлягав би застосуванню в цьому конкретному випадку. На відміну від *розширеного тлумачення*, коли ми маємо справу з обставинами, які передбачені законом, але буквально під його дію не підпадають, прогалина існує у випадку, коли закон взагалі не передбачає такі обставини. **Подолання прогалин у нормативно-правових актах** – це застосування засобів, що дозволяють прийняти рішення в конкретній справі за відсутності відповідної норми права.

Для подолання прогалин зазвичай використовують такі засоби, як **аналогія закону й аналогія права**. **Аналогія закону** – це вирішення справи за наявності прогалини на основі норми права, що регулює найбільш подібні суспільні відносини. Аналогія закону спирається на *схожість, подібність відносин* (їхнього фактичного складу), які врегульовані законом і які є предметом розгляду, але *не врегульовані законом*.

Аналогія права – це вирішення справи за наявності прогалини на основі загальних або галузевих принципів права. На законодавчому рівні існує кілька підходів до визначення аналогії права. Так, деякі кодекси пов'язують аналогію права з регулюванням відносин відповідно до загальних засад певної галузі законодавства, зокрема норми Цивільного і Сімейного кодексів України. Водночас *ЦПК України пропонує виходити із загальних засад законодавства, КПК України – із загальних засад кримінального провадження*, а Кодекс адміністративного судочинства – з конституційних принципів і загальних засад права. У випадку застосування аналогії права для подолання прогалини залучається принцип – **правова вимога**, яка є загальною (спільною) для інституту, підгалузі та галузі права. Він й підлягає застосуванню до схожого (аналогічного) випадку, що безпосередньо не врегульований жодною нормою законодавства. Для регулювання таких відносин на основі

принципу шляхом його конкретизації з урахуванням обставин тієї ситуації, що підлягає вирішенню, створюється (формулюється) конкретне правило, яке б найкращим чином узгоджувалося з принципами права. У таких умовах суддя ніби ставить себе на місце законодавця, передбачає його рішення з цього питання, яке б найкраще узгоджувалося з вказаним принципом. Застосування аналогії права є засобом, що рідко використовується при здійсненні правосуддя. У сучасних умовах практично всі відносини, що вимагають правового регулювання, отримали пряму або опосередковану регламентацію з боку закону.

Слід додати, що одним із *ключових загальних принципів (засад) провадження* будь-якої форми судочинства є верховенства права, основним елементом якого є **юридична (правова) визначеність**.

Наведені теоретичні положення корелюються із листом Міністерства юстиції України від 30 січня 2009 року № Н-35267-18, в якому зазначено, що при застосуванні норм права правозастосовний орган іноді стикається з прогалинами в законодавстві, тобто з **повною чи частковою відсутністю норм, які регулюють певні суспільні відносини**. Розрізняють прогалини в праві та прогалини в законі. *Прогалини в праві* – це повна або часткова відсутність в діючих нормативно-правових актах необхідних юридичних норм. *Прогалини в законі* – це повна або часткова відсутність необхідних юридичних норм у даному законі.

У зв'язку з цим в юриспруденції розроблені способи заповнення прогалин в процесі застосування закону, які отримали назву аналогії.

Розрізняють: 1) **аналогію закону** - рішення справи або окремого юридичного питання на основі правової норми, розрахованої на схожі випадки. Застосування аналогії забороняється, якщо вона прямо заборонена законом чи якщо закон пов'язує настання юридичних наслідків з наявністю конкретних норм; 2) **аналогію права** - рішення справи чи конкретного юридичного питання на основі принципів права, загальних начал і змісту законодавства.

Аналогія не застосовується у сфері кримінального законодавства та законодавства про адміністративні правопорушення.

При вирішенні справи по аналогії закону чи аналогії права обов'язковим є дотримання таких умов: 1) аналогія допустима лише у випадку повної чи часткової відсутності правових норм; 2) суспільні відносини, до яких застосовується аналогія, повинні знаходитися у сфері правового регулювання; 3) повинна бути схожість між обставинами справи і наявною нормою за суттєвими юридичними ознаками; 4) пошук норми, що регулює аналогічний випадок, повинен здійснюватися спочатку в актах тієї ж галузі права, у випадку відсутності - в іншій галузі права і у законодавстві в цілому; 5) винесене у процесі використання аналогії правове рішення не повинно суперечити нормам закону, його меті; 6) обов'язково повинно бути мотивоване пояснення причин застосування рішення по аналогії до конкретного випадку.

При застосуванні аналогії права суттєве значення мають принципи права, які закріплюються в Конституції. Так як норми Конституції України є нормами

прямої дії, то правозастосувач, базуючись на власній правосвідомості, може мотивувати рішення у справі, посилаючись на конституційні норми.

Аналогія повинна застосовуватися чітко у відповідності з вимогами законності. Тому і використовувати аналогію можуть лише органи правосуддя - суди, з дотриманням всіх процесуальних норм і процесуальних гарантій. Винесене за допомогою аналогії рішення у справі не повинно суперечити чинному законодавству.

Застосування аналогії закону та аналогії права у випадку існування прогалин у нормативно-правових актах передбачено законодавством України.

Так, ч. 9 ст. 10 ЦПК України встановлено, якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (**аналогія закону**), а за відсутності такого - суд виходить із загальних засад законодавства (**аналогія права**).

Разом з тим, відповідно до ч. 4 ст. 3 КК України застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено. Це положення узгоджується з нормами міжнародних договорів про права людини.

Прогалини в законодавстві повинні заповнюватися у процесі правотворчості шляхом внесення змін і доповнень у закони, видання нових, більш досконаліх юридичних актів¹.

Варто урахувати вимоги ст. 19 Конституції України, якими передбачено, що органи державної влади, у тому числі судова гілка влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

ЦПК України (ст.ст. 26-32) та КПК України (ст. 34) регламентовано територіальну підсудність відповідно цивільних справ та кримінальних проваджень (справ) **поза умовами воєнного стану** (в мирний час).

В умовах воєнного стану питання щодо підсудності отриманих Полтавським районним судом на підставі розпорядження Голови Верховного Суду від 08 березня 2022 року № 2/0/9-22 судових справ, які **не були зареєстровані та розподілені між суддями, після відновлення роботи Харківського районного суду** з 23 листопада 2022 року відповідними законами, а так само й розпорядженням Голови Верховного Суду від 17 листопада 2022 року № 65 **не врегульовано**, а КПК України, ЦПК України або інші закони відповідних норм правової та практичної реалізації цього питання **не містять**.

Висновок по першому питанню.

Отримані від суддів Харківського районного суду судові справи, що **перебували у їх провадженні** до зміни територіальної підсудності та які **не були зареєстровані та розподілені між суддями Полтавського районного суду, після відновлення роботи Харківського районного суду з 23 листопада 2022 року у розумінні процесуальних законів, зокрема КПК України, ЦПК**

¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v3526323-09#Text>

України, не є підсудними Полтавському районному суду та не підлягають прийняттю до провадження суддями цього суду.

Оскільки друге та третє питання, що необхідно вирішити під час проведення експертизи, є взаємопов'язаними, то відповідь на них буде надана одним блоком.

По другому питанню: Чи підлягає передана до іншого суду справа, яка не розподілена між суддями та входить до залишку нерозподілених справ, поверненню у разі відновлення роботи суду?

По третьому питанню: Чи є законні підстави реєструвати нерозподілені справи Полтавським районним судом після відновлення роботи Харківського районного суду, що зареєстровані Харківським районним судом за конкретно визначеним суддею та яким справа прийнята до провадження?

Відповідно до п. 1 розділу III «Передавання процесуальних документів (судових справ) для розгляду. Проходження процесуальних документів у суді» Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, затвердженої наказом Державної судової адміністрації України від 20.08.2019 № 814 (далі – Інструкція), визначення судді для розгляду конкретної справи здійснюється відповідно до Положення про автоматизовану систему документообігу суду (далі – Положення).

Згідно із 2.2.4. Положення кожній судовій справі надається єдиний унікальний номер, який формується автоматизованою системою автоматично в суді першої інстанції та залишається незмінним незалежно від проходження судової справи в інстанціях чи надходження судової справи за підсудністю з іншого суду будь-якої юрисдикції, в тому числі в разі повторного надходження судової справи після її належного оформлення, та який повинен обов'язково вказуватися судами всіх інстанцій в судовому рішенні.

Структура єдиного унікального номера судової справи є такою: код суду першої інстанції (три цифри) / номер судової справи за порядком у поточному році / рік реєстрації (дві цифри). Наприклад: 512/362/15.

Зі змісту звернення Замовника вбачається, що залишок нерозподілених судових справ, отриманих Полтавським районним судом згідно із розпорядженням Голови Верховного Суду від 08 березня 2022 р. № 2/0/9-22, зареєстровані в автоматизованій системі документообігу Харківського районного суду (програма Д-3) за конкретно визначеним цією системою документообігу суддею (ПБ), мають єдиний унікальний номер судової справи та номер провадження цього суду, процесуальні (судові) документи, за якими справи прийняті до провадження суддею визначеним, протоколи з поясненнями сторін та свідків (цивільне судочинство), а також протоколи судових засідань із допитами обвинувачених, потерпілого (потерпілих) і свідків (кримінальне провадження) тощо.

Чинне законодавство України не містить заборони щодо продовження розгляду справи (провадження) у суді, який відновив свою роботу, та конкретним суддею, визначеним автоматизованою системою документообігу цього суду, з моменту її зупинення у зв'язку із неможливістю здійснювати правосуддя, адже відсутні підстави для повторного проведення відповідних процесуальних дій за участі того ж самого судді та є недоцільним. Тим самим нівелюються одна із основних (загальних) засад судочинства – розумність строків розгляду справи судом.

За приписами ч. 1 ст. 32 КПК України кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення. У разі якщо було вчинено кілька кримінальних правопорушень, кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено більш тяжке правопорушення, а якщо вони були однаковими за тяжкістю, - суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено останнє за часом кримінальне правопорушення. Якщо місце вчинення кримінального правопорушення встановити неможливо, кримінальне провадження здійснюється судом, у межах територіальної юрисдикції якого закінчено досудове розслідування. Кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення. У разі якщо було вчинено кілька кримінальних правопорушень, кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено більш тяжке правопорушення.

Перелік підстав для передачі кримінального провадження на розгляд іншого суду встановлений ст. 34 КПК України. Цією статтею визначено, що кримінальне провадження передається на розгляд іншого суду, якщо: 1) до початку судового розгляду виявилось, що кримінальне провадження надійшло до суду з порушенням правил територіальної підсудності; 2) після задоволення відводів (самовідводів) чи в інших випадках неможливо утворити склад суду для судового розгляду; 3) обвинувачений чи потерпілий працює або працював у суді, до підсудності якого належить здійснення кримінального провадження; 4) **ліквідовано суд або з визначених законом підстав припинено роботу суду, який здійснював судові провадження.**

Окрім зазначених вище обставин, які є підставами для обов'язкового направлення кримінального провадження з одного суду до іншого, у ч. 1 ст. 34 КПК України визначені дискреційні підстави для зміни підсудності. Так, **до початку судового розгляду у виняткових випадках** кримінальне провадження (крім кримінальних проваджень, що надійшли на розгляд Вищого антикорупційного суду) **з метою забезпечення оперативності та ефективності кримінального провадження може бути передано на розгляд іншого суду за місцем проживання обвинуваченого, більшості потерпілих або свідків, а також у разі неможливості здійснювати відповідним судом правосуддя** (зокрема, надзвичайні ситуації техногенного або природного характеру, епідемії, епізоотії, режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції чи здійснення заходів із забезпечення

національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях).

Питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції різних апеляційних судів, а також про направлення провадження з одного суду апеляційної інстанції до іншого **вирішується колегією суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду** за поданням суду апеляційної інстанції або за клопотанням сторін чи потерпілого не пізніше п'яти днів з дня внесення такого подання чи клопотання, про що постановляється вмотивована ухвала (ч. 3 ст. 34 КПК України).

Вказані норми КПК України регламентують правила визначення територіальної підсудності кримінальних проваджень у мирний час, а **в умовах воєнного стану – слід керуватися ч. 9 ст. 615 цього Кодексу.**

Водночас нормами КПК України **не врегульовано питання щодо підсудності кримінальних проваджень на деокупованих територіях, на яких відновлено відправлення правосуддя, але в умовах воєнного стану.**

Зазначене питання так само **не прописано у ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»**, на основі якого Головою Верховного Суду видавалися наведені вище розпорядження, якими змінювалася та відновлювалася територіальна підсудність судових справ окремих судів.

Відповідно до ч.ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Саме в таких висновках здійснюється тлумачення правових норм, відтак аналіз практики Верховного Суду є джерелом визначення територіальної підсудності у різних формах судочинства.

В умовах воєнного стану існує низка постанов Верховного Суду, якими визначено територіальну підсудність кримінальних проваджень у контексті розпорядження Голови Верховного Суду від 17 листопада 2022 року № 65 «Про відновлення територіальної підсудності судових справ окремих судів м. Харкова та Харківської області».

Так, у постанові Верховного Суду від 05.01.2023 (справа № 1-820/11) зазначено: «...Як убачається з клопотання захисника, на розгляді у Червонозаводському районному суді м. Харкова перебували матеріали кримінального провадження за обвинуваченням ОСОБА_5 у вчиненні кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 191, ч. 4 ст. 191, ч. 5 ст. 191 КК України. Однак, відповідно до розпорядження Голови Верховного Суду від 14 березня 2022 року №7/0/9-22, у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя у Червонозаводському районному суді м. Харкова, було змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядались у цьому суді шляхом їх передачі до Ленінського районного суду м. Полтави. Згідно з інформацією, наданою працівником Ленінського районного суду м. Полтави, на даний час судовий розгляд цього провадження не розпочато.

Надалі розпорядженням Голови Верховного Суду від 17 листопада 2022 року було відновлено територіальну підсудність судових справ у Червонозаводському районному суді м. Харкова.

Як слідус з обвинувального акта, кримінальне правопорушення ОСОБА_5 вчинив на території м. Харкова й спершу воно перебувало на розгляді Червонозаводського районного

суду м. Харкова. Крім цього, учасники судового провадження проживають у м. Харкові та Харківській області.

У зв'язку із цими обставинами, з метою забезпечення оперативності та ефективності розгляду цього кримінального провадження, колегія суддів приходить до висновку про наявність передбачених законом підстав для його передачі з Ленінського районного суду м. Полтави до Червонозаводського районного суду м. Харкова у межах юрисдикції різних апеляційних судів...²

Аналогічні за змістом рішення щодо визначення підсудності кримінальних проваджень на деокупованих територіях після відновлення роботи місцевих судів загальної юрисдикції містяться у постановках Верховного Суду від 29 грудня 2022 року (справа № 641/10317/19)³, від 20 грудня 2022 року (справа № 645/4267/21)⁴, від 02 січня 2023 року (справа № 641/638/20)⁵, від 27 грудня 2022 року (справа № 553/3743/22)⁶, від 02 січня 2023 року (справа № 645/2909/15)⁷ та від 29 грудня 2022 року (справа № 643/15297/16-к)⁸.

Із наведених постанов Верховного Суду випливає, що **найвищий суд у системі судоустрою України у відповідності розпорядження Голови Верховного Суду від 17 листопада 2022 року № 65 «Про відновлення територіальної підсудності судових справ окремих судів м. Харкова та Харківської області»** при визначенні підсудності кримінальних проваджень, розгляд яких не розпочався до 22 листопада 2022 року, **керується ст.ст. 32, 34 КПК України як спеціальним законом.**

Водночас зміст **ст.ст. 32, 34 КПК України не узгоджуються** із положеннями **ч. 9 ст. 615 цього Кодексу** в частині правил визначення територіальної підсудності кримінальних проваджень, оскільки ця норма втрачає дію згідно з відповідним Указом Президента України, яким скасовується воєнний стан, а не після відновлення конституційного ладу України на раніше окупованих територіях.

Щодо визначення територіальної юрисдикції (підсудності) цивільних справ в умовах воєнного стану, на відміну від КПК України, відповідних змін до ЦПК України **не внесено**, тому є **не врегульованим**.

На даний час наведене питання **регламентоване лише підзаконними актами**, а саме розпорядженнями Голови Верховного Суду щодо зміни територіальної підсудності судових справ окремих суддів та відновлення їх роботи після деокупації територій, на яких у період ведення бойових дій неможливо було здійснювати правосуддя.

З цього приводу слід звернути увагу на тлумачення положень ЦПК України та окремих законів України, якими унормоване цивільне судочинство, а також погляди науковців, що аналізували такі проблемні питання.

Так, у цивільному судочинстві правила територіальної юрисдикції (підсудності), передбачені ст.ст. 26-30 ЦПК України, розмежовують

² <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108273906>

³ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108226002>

⁴ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108026438>

⁵ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108238992>

⁶ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108225780>

⁷ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108238993>

⁸ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108225933>

компетенцію судів першої інстанції щодо розгляду та вирішення справ залежно від території, на яку поширюються їх повноваження. Проте особи, які звертаються за захистом, не завжди правильно визначають орган судової влади, до підсудності якого віднесено розгляд їх справ. Окрім цього, можуть виникати обставини, за яких суд не має можливості вирішити спір, підсудний йому відповідно до закону. У таких випадках з метою забезпечення права кожного на справедливий суд і виконання завдання цивільного судочинства справа підлягає передачі із суду, якому вона підсудна, до іншого судового органу.

Підстави для направлення справи до іншого суду визначено ч. 1 ст. 31 ЦПК України, відповідно до якої суд передає справу на розгляд іншому суду, якщо: 1) справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду; 2) після задоволення відводів (самовідводів) чи з інших підстав неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи; 3) **ліквідовано або з визначених законом підстав припинено роботу суду, який розглядав справу.**

Зі змісту ч. 1 ст. 31 ЦПК України випливає, що **перелік підстав** для передачі справи є **вичерпним** та розширеному тлумаченню не підлягає. Водночас у наведених вище законах України передбачено **ще одну підставу для передачі судових справ**, в тому числі цивільної форми судочинства, на розгляд іншому суду – **зміна підсудності**.

Вперше зміну підсудності як підставу для передачі справи іншому суду передбачено ч. 1 ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Цією нормою встановлювалося, що усі цивільні справи, які перебували у провадженні судів, розташованих на території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, та розгляд яких не закінчено підлягали передачі судам відповідно до встановленої цим Законом підсудності, протягом десяти робочих днів з дня набрання ним чинності або з дня встановлення такої підсудності.

У подальшому таку підставу для передачі справ, підсудних судам, розташованим у районі проведення антитерористичної операції, іншим судам, визначеним Головою Верховного Суду, було закріплено у ст. 1 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції». Можливість зміни законами України територіальної підсудності справ, що перебувають у провадженні судів, які функціонують на території, на якій введено воєнний стан, закріплено ч. 3 ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», але без вказівки на те, що така зміна підсудності є підставою для передачі справи іншому суду.

У вказаних нормативно-правових актах зазначено, що **підсудність змінюється** у зв'язку з неможливістю здійснення правосуддя судами, яким підсудні справи відповідно до закону.

Слід звернути увагу, що саме **припинення роботи суду відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 31 ЦПК України є підставою для передачі справи з одного суду до іншого і лише у тому випадку, якщо воно відбулося з підстав, визначених законом**. При цьому, згідно із ч. 5 ст. 31 ЦПК України у разі ліквідації або припинення роботи суду усі справи, що перебували у його

провадженні, невідкладно направляються до суду, визначеного рішенням про припинення роботи суду, а якщо такий суд не визначено – до суду, що найбільш територіально наближений до суду, роботу якого припинено.

Водночас ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» **не передбачає ні переліку обставин, що можуть спричинити припинення роботи суду, ні порядку прийняття такого рішення.** Разом із тим припинення роботи суду законодавець називає однією з підстав для переведення або відрядження судді до іншого суду згідно із п. 1 ч. 2 ст. 53, ч. 1 ст. 55 цього Закону.

Щодо визначення територіальної підсудності незалежно від правового стану в нашій державі, то підставою для передачі справ (кримінальних, цивільних тощо) іншому суду, які можуть бути ним отримані у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин, **законодавець називає** рішення Вищої ради правосуддя або **розпорядження Голови Верховного Суду про зміну підсудності судових справ.**

Такий підхід законодавця з-поміж науковців є дискусійним, оскільки, як зазначено вище, територіальна юрисдикція (підсудність) визначається законом, зокрема **процесуальними кодексами** відповідних форм судочинства, тому й змінюватися має на підставі закону, вірніше – на підставі спеціальних законів, якими є процесуальні кодекси. Так само законом було змінено територіальну підсудність кримінальних проваджень, цивільних справ тощо, підсудних судам, які розташовані на тимчасово окупованих територіях, у районі проведення антитерористичної операції (абз. 2 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», ст. 1 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції»).

З наведеного питання Д.М. Моїсєєнко правильно зазначив, що **положення ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» не узгоджуються із ч. 3 ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»,** якою передбачено, що лише **законами України** може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в судах, розташованих на території, на якій введено воєнний стан⁹.

У контексті викладеного питання слід звернути увагу на ухвалу Верховного Суду від 15 вересня 2022 року (справа 646/525/19), якою відмовлено у задоволенні клопотання особі про зміну територіальної підсудності цивільної справи. Водночас слід вказати, що в описовій частині ухвали суд хоч послався на ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідне розпорядження Голови Верховного Суду та відсутність цивільної справи під час її розгляду, але у резолютивній частині судом прийнято рішення саме на підставі ст.ст. 31, 32 ЦПК України¹⁰. Вірогідніше, на таке рішення вплинуло відсутність відповідного розпорядження Голови Верховного Суду

⁹ Моїсєєнко Д.М. Цивільне судочинство: доступ в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2022. Вип. 71. С. 367.

¹⁰ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106280383>

про відновлення територіальної підсудності судових справ окремих судів після деокупації територій, на яких було припинено здійснення правосуддя.

Наведеним рішенням найвищим судом у системі судоустрою України підкреслено, що **ЦПК України як спеціальний закон привалює (переважає) над іншими законами та підзаконними актами.**

У спеціальній літературі вказується, що *зміна підсудності має тимчасовий, мінливий характер*, оскільки діяльність суду, підсудність справ якого була визначена іншому суду, згодом може відновитися¹¹.

Разом з тим на законодавчому рівні не регламентовано **порядок визначення територіальної підсудності судових справ у разі, якщо перестали існувати підстави для зміни підсудності відповідно до ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».** На сьогодні, в умовах воєнного стану, Головою Верховного Суду видаються розпорядження про відновлення територіальної підсудності судових справ, зміненої раніше відповідним розпорядженням.

Зміна підсудності справи зводиться до наділення іншого органу судової влади повноваженням розглядати справу, яка підсудна суду, що не може з об'єктивних причин здійснювати правосуддя. Отже, за відсутності обставин, що унеможливили здійснення правосуддя, з точки зору теорії права територіальна підсудність судових справ повинна визначатися без урахування рішення Вищої ради правосуддя чи розпорядження Голови Верховного Суду, якими була змінена територіальна підсудність справ, що розглядають місцеві загальні суди.

Як зазначено вище, на законодавчому рівні не вирішена проблема, яка стосується визначення підсудності також цивільних справ **після відновлення роботи судів на окремих територіях, але в умовах воєнного стану**, адже після скасування такого правового режиму територіальна юрисдикція (підсудність) встановлюється згідно із ст.ст. 26-32 ЦПК України.

З цього приводу постає *два питання* щодо судового розгляду тих справ, які передували в провадженні Харківського районного суду, та не були розподілені за конкретно визначеним суддею Полтавського районного суду у період часу із 04 квітня 2022 року по 22 листопада 2022 року. *Перше*, повернути судові справи до Харківського районного суду для продовження судового розгляду, оскільки за конкретно такою справою визначений суддя цього суду згідно із Положенням про АСДС, а *друге* – отримані від Харківського районного суду судові справи мають бути розподілені та прийняті до провадження судьями Полтавського районного суду.

Аналізуючи зазначені питання з науково-правового погляду особливу увагу привертає *позиція професора І.В. Андрюнова*, який здійснив дослідження щодо визначення підсудності цивільних справ в умовах воєнного стану, у тому числі після відновлення роботи судів на деокупованих територіях, проте без скасування такого правового режиму. Його позиція

¹¹ Задорожна А.П. Підсудність у цивільному процесі України: дис... канд. юрид. наук:12.00.03 // Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2018. С. 133-134.

фактично є відповіддю на зазначені проблемні питання, у розрізі розпоряджень Голови Верховного Суду від 08.03.2022 № 2/0/9-22 та від 17.11.2022 № 65, та полягає в тому, що з метою максимальної оптимізації судового процесу та дотримання розумних строків судового розгляду, по-можливості, має бути дотримано підхід – **«справа слідує за суддею»**. Такий висновок ґрунтується на наступних обставинах.

На переконання І.В. Андронова, відповідь на обидва питання повинна залежати від того, чи змінювався склад суду у конкретній судовій справі. Якщо у зв'язку з переданням справи до іншого суду ця справа була направлена на розгляд іншому судді (суддям), то для дотримання принципу безпосередності судового розгляду з початку (від моменту відкриття провадження у справі) повинен розпочинатись розгляд справи. Якщо ж разом зі справами до іншого суду був тимчасово переведений суддя, що їх розглядав, то цей суддя цілком вправі продовжити розгляд справи з того моменту, на якому знаходився її розгляд, адже будь-які підстави для повторення процесуальних дій, що вже були вчинені за його участі, відсутні. У такому разі, навпаки, розпочинати розгляд справи спочатку – це точно не сприятиме оптимізації судочинства та жодним чином не забезпечуватиме дотримання розумних строків судового розгляду.

Аналогічним чином повинна **вирішуватися й проблема з необхідністю повернення справи у разі відновлення роботи суду**. Якщо склад суду у справі не змінювався, тобто її продовжував розглядати той самий суддя, тимчасово переведений до іншого суду, то у разі відновлення роботи суду цей суддя повертається до роботи на своє робоче місце разом із справами, які він розглядав (справи слідують за суддею). У випадку передачі справи до іншого суду було змінено склад суду (тобто розгляд справи був переданий судді, який на постійній основі працює в даному суді) та її розгляд розпочинався спочатку, то в такій ситуації навіть, якщо робота суду була відновлена до завершення розгляду такої справи, справа назад не передається, а її розгляд повинен бути завершений в тому суді, який її отримав у зв'язку із зміною підсудності.

Саме тому при вирішенні питання про тимчасове переведення суддів на нові робочі місця варто, по можливості, переводити їх до тих судів, куди надходять їх справи за зміненою підсудністю. Тому саме до таких суддів можуть бути розподілені як справи, провадження у яких було відкрито ними ще до зміни підсудності, так і нові справи, відкриті за позовними заявами (заявами, скаргами), поданими вже за зміненою підсудністю.

На окрему увагу заслуговує ситуація, коли до суду, до якого було передано справи за зміненою підсудністю, було переведено лише частину суддів з суду, діяльність якого тимчасово припинено. У такому випадку оптимальною вбачається ситуація, коли на розгляді у переведених суддів залишаються усі «свої» справи, передані за зміненою підсудністю, а інші справи розподіляються між усіма суддями **за принципом рівного навантаження**. Адже, наприклад, якщо до іншого суду був переведений лише

один суддя, завалити його всіма справами зі свого суду буде неправильно. Загалом **розподіл навантаження між суддями має бути збалансованим**¹².

У контексті досліджуваної проблеми слід вказати, що ч. 1 ст. 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що у зв'язку з **неможливістю здійснення правосуддя у відповідному суді, виявленням надмірного рівня судового навантаження у відповідному суді, припиненням роботи суду у зв'язку** зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами, за рішенням Вищої ради правосуддя, ухваленим на підставі подання Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, **суддя може бути, за його згодою, відряджений до іншого суду того самого рівня і спеціалізації для здійснення правосуддя.**

Законом України № 2461-IX від 27.07.2022 ч. 1 цієї статті доповнено змістом, згідно з яким у період дії надзвичайного чи воєнного стану і за умови зміни територіальної підсудності судових справ, що розглядаються у відповідному суді, в порядку, передбаченому ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», **суддя суду, територіальна підсудність справ якого змінюється, може бути без його згоди відряджений для здійснення правосуддя до суду, якому визначається територіальна підсудність справ, що перебували у провадженні суду, в якому працює суддя,** а в разі відсутності вакансій у цьому суді - до іншого суду того самого рівня і спеціалізації.

Із звернення Замовника випливає, що **положення** першого та другого абзаців ч. 1 ст. 55 Закону України «Про судоустрій і статус судів» **не спрацьовано**, адже **жодного судді з Харківського районного суду не було відряджено до Полтавського районного суду** з урахуванням вимог цієї норми та наведеної вище правової позиції «справа слідує за суддею».

Отже, з метою правого врегулювання цього питання вказана норма потребує удосконалення шляхом внесення відповідних змін, а саме **обов'язкового відрядження судді, у провадженні якого перебувала справа, до суду, територіальна підсудність якого змінена.**

З метою удосконалення правового регулювання передачі справи до іншого суду у зв'язку зі зміною підсудності О.А. Руденко пропонує внести такі зміни та доповнення до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ЦПК України, а саме:

частину 7 статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» викласти у такій редакції: «У разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами законом **може бути змінено територіальну підсудність судових справ,** що розглядаються в такому суді, шляхом її визначення суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. Зміна територіальної підсудності справ суду є підставою для передачі усіх справ, що

¹² І.В. Андронов. Підсудність цивільних справ в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2022, № 1(42). С. 29.

перебували на його розгляді, суду, визначеному законом. Після припинення існування обставин, що унеможливили здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин, визначення територіальної підсудності справ відбувається без урахування положень закону, яким було змінено територіальну підсудність справ»;

пункт 3 частини 1 статті 31 ЦПК України викласти в такій редакції: «ліквідовано суд, який розглядав справу, або змінено територіальну підсудність справ суду»;

частину 5 статті 31 ЦПК України викласти в такій редакції: «У разі ліквідації суду справи, що перебували у його провадженні, невідкладно передаються до суду, визначеного відповідним законом, а якщо такий суд не визначено – до суду, що найбільш територіально наближений до суду, який ліквідовано або роботу якого припинено, а у разі зміни територіальної підсудності справ – до суду, визначеного відповідним законом. На його думку, внесення таких змін сприятиме виконанню завдання цивільного судочинства та забезпеченню права кожного на справедливий суд¹³.

Зазначені пропозиції щодо удосконалення законодавства України у сфері визначення територіальної юрисдикції (підсудності) цивільних справ, у цілому, є слушними та доречними, проте потребують деякого доопрацювання.

Зокрема, у цих пропозиціях відсутня відповідна норма закону та не врегульовано питання щодо тих судових справ, які передані до суду у зв'язку із зміною територіальної юрисдикції (підсудності) та які не розподілені між суддями, після відновлення роботи судів, справи яких передавалися та перебували у провадженні конкретних суддів.

Насамперед, озвучені проблемні питання мають бути, насамперед регламентовані процесуальними кодексами як спеціальними законами та можуть бути закріплені у відповідних нормах інших законів на принципах законності та правової визначеності.

У теорії права вказується, що основними вимогами до правозастосування є, крім інших, такі:

законність – означає, що: правозастосовне рішення повинно прийматися повноваженим на це суб'єктом у межах його компетенції; **правозастосування має здійснюватися в порядку і формах, передбачених процесуальними нормами права**; правозастосовні органи зобов'язані правильно обирати норми матеріального права, належним чином їх тлумачити і приймати рішення відповідно до норм та принципів права;

правова визначеність – зокрема, висуває вимоги зрозумілості, несутеречливості, повноти, остаточності й виконуваності правозастосовних актів¹⁴.

З приводу тлумачення поняття правової (юридичної) визначеності як складової верховенства права Конституційним Судом України у рішеннях від 20.06.2019 № 6-р/2019, від 23.01.2020 № 1-р/2020 зазначено, що:

¹³ О.А. Руденко. Зміна територіальної підсудності справ – як підстава для їх передачі іншому суду у цивільному судочинстві. Право та державне управління. 2022, № 4, С. 47.

¹⁴ Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. С. 239.

«Юридичну визначеність необхідно *розуміти через такі її складові: чіткість, зрозумілість, однозначність* норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (легітимні очікування). Таким чином, юридична визначеність передбачає, що законодавець повинен прагнути до чіткості та зрозумілості у викладенні норм права. Кожна особа відповідно до конкретних обставин має орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовується у певному випадку, та *мати чітке розуміння щодо настання конкретних правових наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність норм права*».

Отже, *правова визначеність є істотно важливою для питання довіри до судової системи*, відтак юридичні норми мають бути чіткими і точними та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишались передбачуваними.

Як зазначено вище, з огляду на відсутність норм законів, якими було б *чітко, зрозуміло та однозначно врегульовано територіальну підсудність судових справ в умовах воєнного стану*, зокрема справ цивільного судочинства, питання її відновлення регламентовано лише *розпорядженням Голови Верховного Суду від 17 листопада 2022 року № 65* «Про відновлення територіальної підсудності судових справ окремих судів м. Харкова та Харківської області».

Згідно із п. 1 цього розпорядження з 23 листопада 2022 року відновлюється територіальна підсудність судових справ, у тому числі Харківського районного суду, змінену розпорядженнями Голови Верховного Суду від 08 березня 2022 року № 2/0/9-22. У такому випадку мають діяти *норми процесуальних законів (кодексів), зокрема ст.ст. 26-32 ЦПК України*, якими регулюється підсудність судових справ. Адже, *ЦПК України не містить окремих положень щодо визначення територіальної юрисдикції (підсудності) цивільних справ в умовах такого правового режиму*.

За змістом п. 2 аналізованого розпорядження Полтавський районний суд зобов'язаний забезпечити розгляд справ (проваджень), які включно до 22 листопада 2022 року надійшли на розгляд цього суду. Водночас *відсуття вказівка щодо тих справ, які отримані цим судом, але не розподілені між суддями з об'єктивних причин* (надмірне навантаження на суддів, постійні відключення електропостачання, пропорційність тощо). Якщо справа не розподілена, *логічним та доцільним є повернення справ до суду, територіальна підсудність яких відновлена*, а також *тим суддям, які згідно із розподілом до передачі таких справ до іншого суду, їх одержали, прийняли до свого провадження та розпочали судовий розгляд* згідно із науково обґрунтованим підходом «справа слідує за суддею».

Таким чином, не лише закони України, якими регламентується судочинство, зокрема й цивільне, з приводу визначення територіальної підсудності судових справ, а *розпорядження Голови Верховного Суду від 17 листопада 2022 року № 65 не містить юридичну (правову) визначеність*

щодо юрисдикції (підсудності) справ, а саме порядку їх повернення, після відновлення роботи судів (відправлення правосуддя) на окремих територіях в умовах воєнного стану. Адже, після скасування такого правового режиму територіальна юрисдикція (підсудність) встановлюється згідно із процесуальними законами (кодексами).

Слід додати, що за вимогами п. 6 ч. 2 ст. 412 КПК України судове рішення у будь-якому разі підлягає скасуванню, якщо порушено правила підсудності. Згідно із ч. 1 ст. 378 ЦПК України судове рішення, яким закінчено розгляд справи, підлягає скасуванню з направленням справи на розгляд за встановленою законом підсудністю, якщо рішення прийнято судом з порушенням правил територіальної юрисдикції (підсудності).

Відповідно до ст. 6 «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» Конституції України органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

У ст. 19 Основного Закону передбачено, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Положення цієї статті визначає, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Висновки по другому та третьому питанню.

З огляду на відсутність юридичної (правової визначеності) щодо юрисдикції (підсудності) справ, а саме порядку їх повернення після відновлення роботи судів на окремих територіях в умовах воєнного стану, керуючись вимогами процесуальних законів (кодексів), передана до іншого суду справа (провадження) у порядку зміни територіальної підсудності на основі розпорядження Голови Верховного Суду та яка не закріплена за конкретним суддею, а входить до залишку нерозподілених справ, підлягає направленню до суду, що поновив відправлення правосуддя після деокупації території або припинення бойових дій.

Реєстрація Полтавським районним судом нерозподілених судових справ, у тому числі кримінальних проваджень, що надійшли до 01 травня 2022 року відповідно до зміни територіальної підсудності розпорядженням Голови Верховного Суду від 08 березня 2022 р. № 2/0/9-22 та які зареєстровані за Харківським районним судом і конкретно визначеними суддями за протоколами автоматизованого розподілу цього суду, після відновлення його роботи з 23 листопада 2022 року згідно із розпорядженням Голови Верховного Суду від 17 листопада 2022 року № 65 не містить законних підстав.

Оскільки п'яте питання є складовою частиною четвертого питання, що необхідно вирішити під час проведення експертизи, то відповідь на них буде надана одним блоком.

По четвертому питанню: Чи буде порушенням права особи на доступ до правосуддя у цивільному, кримінальному судочинстві тощо відповідно до вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо розгляду справи іншим судом після відновлення роботи суду, до якого надійшла вказана справа за належною підсудністю?

По п'ятому питанню: Чи сприятимуть дотриманню прав громадян та строків розгляду продовження раніше визначених суддею справ, які перебували у його провадженні, після відновлення роботи суду?

Судовий захист прав і свобод людини та громадянина необхідно розглядати як вид їх державного захисту, та саме держава бере на себе такий обов'язок відповідно до ст. 55 Конституції України. Право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя. Відсутність такої можливості обмежує це право. А за змістом ч. 2 ст. 64 Основного Закону України право на судовий захист не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Право на розгляд справи означає право особи звернутися до суду та право на те, що його справа буде розглянута та вирішена судом. При цьому, особі має бути забезпечена можливість реалізувати вказані права без будь-яких перепон чи ускладнень. **Здатність особи безперешкодно отримати судовий захист є змістом поняття доступу до правосуддя.**

Із системного аналізу цих норм випливає, що Конституція України гарантує кожному судовий захист його прав у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України. Норми, що передбачають вирішення спорів, зокрема про поновлення порушеного права, не можуть суперечити принципу рівності усіх перед законом та судом та у зв'язку з цим обмежувати право на судовий захист.

Досліджуючи дане питання, варто звернутися до ***рішення Конституційного Суду України від 22.06.2004 № 13-рп/2004***, в якому наголошено, що відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України ***судочинство визначається виключно законом***. За своїм змістом ***судочинство включає*** в себе, зокрема, ***підсудність***, тобто ***встановлення повноважень судів системи судів загальної юрисдикції, процесуальних строків та строків звернення до суду***.

Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам ***справедливості та забезпечує ефективне поновлення в правах***. Загальною декларацією прав людини 1948 року передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (ст. 8). Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 2) та в Конвенції про захист прав людини та основних свобод (ст. 13).

У ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що ***суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод,***

гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), яка згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України, **кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом**, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Ключовими принципами ст. 6 Конвенції є **верховенство права** та **належне здійснення правосуддя**. Ці принципи також є **основоположними елементами права на справедливий суд**. Своєрідним механізмом, який дозволяє розуміти, тлумачити та застосовувати Конвенцію є практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), яку він викладає у своїх рішеннях.

Відповідно до ч. 5 ст. 9 КПК України **кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини**.

За приписами ч. 4 ст. 10 ЦПК України **суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї**, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

Зазначені норми кореспондується із ч. 1 ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», якою передбачено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права.

Виходячи з конструкції ч.1 ст.6 Конвенції, можна зробити висновок, що у ній закріплено такі елементи права на судовий захист: 1) **право на розгляд справи**; 2) **справедливість судового розгляду**; 3) **публічність розгляду справи та проголошення рішення**; 4) **розумний строк розгляду справи**; 5) **розгляд справи судом, встановленим законом**; 6) **незалежність і безсторонність суду**.

Право на розгляд справи означає право особи звернутися до суду та право на те, що його справа буде розглянута та вирішена судом. При цьому, особі має бути забезпечена можливість реалізувати вказані права без будь-яких перепон чи ускладнень. **Перешкоди у доступі до правосуддя** можуть виникати як через **особливості внутрішнього процесуального законодавства**, так і через передбачені матеріальним правом обмеження. Практика ЄСПЛ засвідчує, що право на доступ до суду включає в себе й право на ухвалення рішення по справі.

Принцип справедливості судового розгляду в окремих рішеннях ЄСПЛ трактується як належне відправлення правосуддя, право на доступ до правосуддя, **рівність сторін, змагальний характер** судового розгляду справи, обґрунтованість судового розгляду тощо.

Так, ЄСПЛ у рішенні від 23.06.1993 р. (справа «Руїз-Матеос проти Іспанії» (Ruiz-Mateos v. Spain, заява № 12952/87, п. 63) зазначив, що: **«Принцип рівності сторін (рівних процесуальних можливостей) є одним з проявів справедливого розгляду, який включає фундаментальне право на змагальність розгляду.** Зокрема, кожна сторона вправі знати про доводи та докази, представлені іншою стороною, та мати дієву можливість коментувати їх».

У рішенні від 18.06.2002 (справа «Вержбицький проти Польщі» (Wierzbicki v. Poland, заява № 24541/94, п. 39) ЄСПЛ, посилаючись на рішення у справі «Домбо Бехер проти Нідерландів» (Dombo Beheer B.V. v. The Netherlands, заява № 14448/88, п. 33), наголосив, що: **«Стосовно судового процесу, який стосується протилежних приватних інтересів, принцип рівності сторін передбачає, що кожній стороні забезпечується достатня можливість представити свою позицію, включаючи докази, з дотримання вимог, які не ставлять сторону в невігідне становище по відношенню до опонента».**

З огляду на викладене, за наявності спору про право цивільне держава повинна забезпечити учасникам судового провадження дієву, реальну можливість надання суду своїх доказів та аргументів.

Наступним елементом права на справедливий суд згідно ст. 6 Конвенції є **право на розумний строк розгляду справи.** ЄСПЛ не визначає жодних конкретних строків, які можна вважати розумними або нерозумними – це питання вирішується в кожній окремій справі з урахуванням усіх особливостей та обставин, а саме, звертається увага на комплексність справи – оцінювання складності справи з урахуванням обставин та фактів, що ґрунтуються на праві та тягнуть за собою певні юридичні наслідки, належну поведінку заявника, яка не повинна становити умисного затягування розгляду справи та належну поведінку органів державної влади – зобов'язання договірних сторін організувати свої правові системи таким чином, щоб дати можливість судам реалізувати п. 1 ст. 6 Конвенції та неможливість зловживання своїми зобов'язаннями через недоліки судової системи.

Так, у справі «Федіна проти України» від 02.09.2010 р. ЄСПЛ відзначив, що *розумність тривалості провадження повинна оцінюватись у контексті обставин справи та з урахуванням таких критеріїв, як складність справи, поведінка заявника та відповідних державних органів.* До того ж у справах «Дульський проти України» від 01.06.2006 р та «Хурава проти України» від 08.04.2010 р. ЄСПЛ звернув увагу на такий критерій, як значущість для заявника.

Згідно зі ст. 129 Конституції України на національному рівні **розумні строки розгляду справи судом є однією із основних засад судочинства.**

Відповідно до ст. 28 КПК України під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. **Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень.** Розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень (ч. 1).

Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є: 1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; 2) поведінка учасників кримінального провадження; 3) *спосіб здійснення* слідчим, прокурором і *судом своїх повноважень* (ч. 3 ст. 28 КПК України).

Кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрито (ч. 5 ст. 28 КПК України).

Згідно із ст. 121 ЦПК України суд має встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій (ч. 1). Строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства (ч. 2).

Отже, за загальним правилом розумним вважається строк, що є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень та розгляду і вирішення справи з метою забезпечення своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту.

Із поняттям «розумний строк» безпосередньо пов'язані процесуальні строки, визначені КПК України, ЦПК України тощо.

За приписами ст. 113 КПК України **процесуальні строки** – це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії (ч. 1). Будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути **виконані без невиправданої затримки** і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідним положенням цього Кодексу (ч. 2).

ЦПК України не містить нормативного визначення поняття «процесуальні строки». Однак, встановлюючи в ст. 120 цього Кодексу види процесуальних строків, законодавець в загальному вигляді визначив їх як строки, встановлені законом, а якщо вони не визначені законом, то встановлені судом. У межах таких строків вчиняються процесуальні дії.

С.В Дяченко та Н.О. Зборовська зазначають, що: «Причинами порушення строків судового розгляду може бути порушення строків відкриття провадження, призначення і проведення судового засідання, призначення справи до розгляду, безпідставні численні відкладання розгляду справи, порушення строків виконання судових рішень, перерви в судових засіданнях, затримки з вини канцелярії суду або адміністративних органів тощо. **У деяких випадках затримки викликаються перевантаженням судової системи.** Так, у п. 18 рішення у справі «Міласі проти Італії» (1987 р.) Суд наголосив: «Конвенція наклала на договірні сторони зобов'язання організувати

свої правові системи таким чином, щоб *дати можливість судам реалізувати ст. 6 Конвенції*¹⁵.

У ч. 1 ст. 6 Конвенції прямо зазначено, що кожен має право на розгляд справи судом, встановленим законом. Термін «встановленим законом» у ст. 6 Конвенції спрямований на гарантування того, що судова гілка влади у демократичному суспільстві не залежить від органів виконавчої влади, але керується законом, що приймається парламентом.

Основними критеріями, якими керується ЄСПЛ щодо визначення органу «судом» у розумінні статті 6 Конвенції є: 1) здатність ухвалювати обов'язкові для виконання рішення; 2) *обов'язкова законодавча регламентація функціонування та діяльності «суду»*; 3) *наявність встановленої законом функції щодо розгляду юридично значимих питань*; 4) гарантованість незалежності від державної виконавчої влади та інших учасників справи.

Вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, *суди повинні перевірити належність справ до їх юрисдикції та підсудності*. Вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суди повинні виходити з того, що відповідно до ст. 19 ЦПК України у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи: про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин. Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

Цивільна юрисдикція – це визначена законом сукупність повноважень судів щодо розгляду цивільних справ, віднесених до їх компетенції (ст. 19 ЦПК України). **Підсудність** визначає коло цивільних справ у спорах, вирішення яких належить до повноважень конкретного суду першої інстанції (ст.ст. 26-30 ЦПК України). **Цивільна юрисдикція** як визначення сфери судової влади може бути предметною та територіальною. **Предметна юрисдикція** визначає повноваження судів по розгляду тих чи інших цивільних справ по суті. **Територіальна юрисдикція** встановлює повноваження між судами цивільної юрисдикції по розгляду справ по першій інстанції (підсудність).

Принцип справедливості судового розгляду в окремих рішеннях ЄСПЛ трактується як належне відправлення правосуддя, право на доступ до правосуддя, рівність сторін, змагальний характер судового розгляду справи, обґрунтованість судового розгляду тощо.

ЄСПЛ у рішенні від 12.10.1978 р. (справі «Zand v. Austria») та у рішенні від 20.07.2006 р. (справі «Сокурєнко і Стригун проти України») вказав, що: *«Словосполучення «встановлений законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й на дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність. Поняття «суд, встановлений законом» у частині першій статті 6 Конвенції передбачає «усю організаційну структуру судів, включно з ...питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів...». З огляду на це не вважається «судом,*

¹⁵ С.В. Дяченко та Н.О. Зборовська. Принцип розумних строків у цивільному судочинстві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 112.

встановленим законом» орган, котрий не маючи юрисдикції, в тому числі стосовно предметної підсудності, приймає будь-які рішення за позовом, що не відноситься до його, в тому числі предметної юрисдикції».

Досить вимогливо підходить ЄСПЛ і до встановлення того, чи був суд, який розглядав справу, незалежним та чи забезпечена його безсторонність. Практика ЄСПЛ, в першу чергу, виходить з презумпції незалежності судів. *Незалежність розуміється* як здатність суду розглядати справу та ухвалювати рішення, не перебуваючи при цьому у будь-якій залежності від волі сторін чи органів державної влади. *Принцип безсторонності передбачає* відсутність у судді особистої заінтересованості у справі та спроможності виконати роль безстороннього арбітра, який вирішує справу незалежно, підпорядковуючись виключно закону.

ЄСПЛ у рішенні від 03.05.2007 р. (справа «Бочан проти України», заява № 7577/02, п. 71) нагадав, що: *«...роль національних судів в організації судових проваджень у тому, щоб забезпечити належне здійснення правосуддя. Направлення справи на розгляд іншому судді або суду підпадає під межі самостійної оцінки державних органів в таких справах. Існує низка факторів, а саме, наприклад, доступність засобів, кваліфікація суддів, конфлікт інтересів, доступність місця слухання справи для сторін тощо, які державні органи повинні брати до уваги, змінюючи територіальну підсудність. Незважаючи на те, що до компетенції Суду не входить оцінювати, чи існували законні підстави у державних органів для передачі справи окремому судді чи суду, Суд має бути впевнений в тому, що така зміна територіальної підсудності відповідала положенням пункту 1 статті 6 Конвенції та, зокрема, вимозі об'єктивної незалежності та безсторонності».*

У відповідях на питання 1-3 зазначено, що відсутня юридична (правова) визначеність щодо тих судових справ, які отримані Полтавським районним судом в порядку зміни територіальної підсудності від Харківського районного суду, та після відновлення роботи Харківського районного суду такі справи, які згідно з протоколами автоматизованого розподілу закріплені за конкретно визначеним суддею цього суду, залишені в Полтавському районному суді й з об'єктивних причин не розподілені між суддями.

Нами вище обґрунтована науково-правова позиція – «справа слідує за суддею», оскільки суддями Харківського районного суду судові справи, що перебувають у Полтавському районному суді, прийняті до свого провадження, проведенні підготовчі засідання й проведенні певні процесуальні дії, допитані свідки (потерпілі), обвинувачені, отримані пояснення сторін, розпочато фіксацію судових засідань технічними засобами, ведуться журнали судових засідань тощо.

Зі змісту звернення Замовника вбачається, що обвинувачені, свідки, потерпілі, сторони провадження у справах (провадженнях), проживають або фактично перебувають на території Харківського району. Унаслідок бойових дій на значній території Харківського району проводилися бойові дії, тому до цього часу не відновлено рух транспорту для перевезення пасажирів. Згідно із

поданими заявами до Полтавського районного суду у справах (провадженнях), розпочатих суддями цього суду, вбачається, що особи не мають, як фізичної, так і матеріальної можливості з'явитися в іншу область на розгляд судової справи та надати показання (пояснення).

За положеннями ч. 6 ст. 31 КПК України суд, якому направлено кримінальне провадження з іншого суду, розпочинає **судове провадження зі стадії підготовчого судового засідання незалежно від стадії**, на якій в іншому суді виникли обставини, передбачені ч. 1 цієї статті. Аналогічне положення містить ЦПК України.

Відповідно до ч. 2 ст. 31 ЦПК України справа, прийнята судом до свого провадження з **додержанням правил підсудності**, повинна бути ним **розглянута** і в тому випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому суду, за винятком випадків, коли внаслідок змін у складі відповідачів справа належить до виключної підсудності іншого суду.

Аналізуючи дану норму, слід вказати на наступне. Так, **по-перше, територіальну підсудність судових справ в умовах воєнного стану врегульовано лише розпорядження Голови Верховного Суду** щодо зміни (відновлення) територіальної юрисдикції (підсудності), проте **не з'ясовано питання**, як діяти суддям тих судів, справи яких передані (одержані) після відновлення роботи відповідних судів та **яким законом керуватися в такому випадку**. По-друге, судові справи, які залишені у Полтавському районному суді, **не розподілені між суддями цього суду** згідно із протоколами автоматичного розподілу, тому є такими, що **не прийняті ними до свого провадження**. Отже, також наявна **юридична (правова) невизначеність**, яку можливо усунути шляхом прийняття законодавцем відповідних змін, зокрема до процесуальних кодексів або інших законів, можливо, за аналогією закону або аналогією права.

Таким чином, з урахуванням наведених обставин, зокрема надмірною завантаженістю суддів Полтавського районного суду, проживанням на території Харківського району Харківської області учасників судового провадження незалежно від форми, а також неможливістю ними безпосередньо або в дистанційному режимі брати участь у судових засіданнях, з додержанням розумних, а відтак процесуальних строків, у межах підсудності згідно із процесуальними законами, **нерозподілені судові справи, що знаходяться у Полтавському районному суді**, видається, **варто передати суддям Харківського районного суду для продовження розгляду**.

Висновки по четвертому та п'ятому питанню.

У відповідності до вимог ст. 6 Конвенції розгляд **нерозподілених судових справ Полтавським районним судом, що направлені Харківським районним судом у порядку зміни підсудності**, після поновлення його роботи є **порушенням права особи на доступ до правосуддя**, зокрема на такі елементи права на судовий захист як **справедливість судового розгляду, розумний строк розгляду справ, розгляд справи судом, встановленим законом, незалежність і безсторонність суду** тощо.

Продовження розгляду судових справ, які не розподілені Полтавським районним судом та визначеними згідно із протоколами автоматизованого розподілу справ за суддями Харківського районного суду, після відновлення роботи цього суду сприятимуть громадянам дотриманню їх права доступу до правосуддя та розумних, а відтак і процесуальних строків розгляду справ (проваджень).

V. Узагальнюючі висновки щодо поставлених питань:

Системний аналіз наведеного вище законодавства України, спеціальної юридичної літератури, а також застосування загальноприйнятих методів і прийомів доктринального тлумачення правових актів та юридичних норм, дають підстави для наступних узагальнюючих висновків по суті винесених на вирішення науково-правової експертизи питань.

1. В умовах воєнного стану визначення підсудності отриманих Полтавським районним судом на підставі розпорядження Голови Верховного Суду від 08 березня 2022 року № 2/0/9-22 судових справ, які не були зареєстровані та розподілені між суддями, після відновлення роботи Харківського районного суду з 23 листопада 2022 року розпорядженням Голови Верховного суду від 17 листопада 2022 року № 65 не врегульовано, а норми КПК України та ЦПК України практичної реалізації цього питання не містять.

2. Системний підхід до аналізу ч.ч. 1, 2 ст. 1, ч. 1 ст. 4, ч. 3 ст. 9, ч. 9 ст. 615 КПК України, у взаємозв'язку із ст.ст. 7, 8, ч.ч. 1, 2 ст. 22 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та рішенням Конституційного Суду України від 22.06.2004 № 13-рп/2004, дає підстави для висновку, що юридична (правова) визначеність щодо зміни підсудності справ, що розглядаються місцевими загальними судами в умовах воєнного стану, у тому числі після відновлення роботи судів, що тимчасово припинили здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин, має бути врегульована шляхом внесення змін і доповнень, насамперед до процесуальних законів (кодексів) як спеціальних (кодифікованого) нормативно-правових актів або удосконалення відповідних норм чинного законодавства на киталт ст. 3 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» за аналогією закону чи аналогією права.

Науково-правовий експерт:

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України

 Підпис: Нікітенко В.М.
 ДОСЛІДЧУЮ
 Інститут держави і права імені
 В.М. Корецького НАН України
 м. Київ, вул. Драгоманова, 15
 06.06.2023

В.М. Нікітенко

ПРОМЫСЛЕНАТА КАМПАНИЈА

Директор

[Handwritten signature]